

I. ROZPRAWY

WITOLD TYBOROWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Historii

e-mail: tybor@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7370-543X

DOI: 10.14746/cph.2022.2.1

Prawa (Dādušy z) Ešnunny*

Prawa Ešnunny, datowane na początek XVIII w. przed Chr., to jeden z najstarszych tego typu zbiorów prawnych pochodzących ze starożytnej Mezopotamii i najstarszy spisany w języku akadyjskim¹. Choć znamy je z tabliczek glinianych, to niewątpliwie pierwotnie był on wykuty na steli wystawionej publicznie, zapewne w świątyni któregoś z ważniejszych bogów tego państwa. Dwie spośród trzech znanych tabliczek z tekstem Praw (A – IM2 51059 i B – IM 52614), zawierające paralenny, choć różnej wielkości tekst (tabl. A: 4 kolumny – 58 paragrafów, tabl. B: 4 kolumny – 32 paragrafy), zostały znalezione w latach 1945 i 1947 w Tell Harmal, starożytnym

* Publikacja powstała przy współfinansowaniu z projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki nr 2018/29/B/HS3/01690.

¹ A. Goetze, *The Laws of Eshnunna*, „The Annual of the American Schools of Oriental Research” 1951–52, nr 31, s. 1–5; B. Kienast, *Die Altorientalischen Codices zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit* [w:] H.-J. Gehrke (red.), *Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich*, Tübingen 1994, s. 19; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Lublin 2009, s. 85.

² Wszystkie skróty w artykule użyto zgodnie z listą podaną na stronie https://cdli.ox.ac.uk/wiki/abbreviations_for_assyriology.

Šaduppum nad środkowym Tygrysem, na obrzeżach dzisiejszego Bagdadu³. Trzecią, najmniejszą tabliczkę (Haddad 116), z kolejnym fragmentem (C: 5 paragrafów) odkryto nieco później (1980) w Tell Haddad (star. Me-Turan), położonym bardziej na wschód, w górnym biegu Dijali, co oznacza, że tekst Praw był kopiowany oraz był znany w całym państwie Ešnunny⁴. Ponieważ królestwo Ešnunny upadło zaledwie kilkadziesiąt lat po śmierci Dāduśy, twórcy zbioru, powstało zapewne niewiele takich kopii i możliwe, że dalsze fragmenty oryginalnego tekstu nigdy nie zostaną odkryte.

Wydania i pierwszego tłumaczenia tabliczek A i B Praw Ešnunny dokonał w 1948 r. Albrecht Goetze z Yale University⁵ i od tego czasu zbiór ten został przetłumaczony na wiele języków świata oraz doczekał się licznych opracowań i komentarzy⁶. Pierwszy polski przekład tego zbioru autorstwa Cezarego Kunderewicza został wydany w 1966 r. na łamach niniejszego czasopisma⁷, a następnie wraz z innymi zbiorami praw starożytnego Wschodu oraz komentarzem prawniczo-historycznym dzieła tego samego autora dokładnie przed półwieczem w książce *Najstarsze prawa świata*⁸. Od tego momentu prawa Ešnunny, podobnie jak pozostałe zbiory prawne z przełomu III i II tysiąclecia przed Chr. stały się źródłem analiz i cytowań także przez polskich badaczy prawa starożytnego. Z punktu widzenia filologicznego przekład Kunderewicza ma pewne cechy dzieła pionierskiego (dopasowanie wielu terminów akadyjskich do polskich odpowiedników) i pozostawia wiele do życzenia⁹. Przed 13 laty w książce *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne* (KUL, Lublin 2009), wśród wielu innych tekstów, w tym przykładów dokumentów prawniczych, opublikowane zostało inne tłumaczenie praw autorstwa Edwarda Lipińskiego. Przekład ten z kolei w niektórych miejscach charakteryzuje się wyraźną dowolnością oraz brakiem precyzji¹⁰. Do tego tłumaczenie Lipińskiego

³ M. T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta 1995, s. 57–58.

⁴ F. Al-Rawi, *Assault and Battery*, „Sumer” 1982, nr 38, s. 117–120; D. Charpin, *Writing Law and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, Chicago – London 2010, s. 72.

⁵ A. Goetze, *The Laws of Eshnunna*, „Sumer” 1948, nr 4/2, s. 63–102.

⁶ Najobszerniej prawa Ešnunny omówił R. Yaron (*The Laws of Eshnunna*, Jerusalem – Leiden 1988), lecz także: R. Westbrook (*Old Babylonian Period* [w:] R. Westbrook (red.), *A History of the Ancient Near Eastern Law*, Leiden 2003, s. 361–430) i E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*) w kontekście całego prawa południowej Mezopotamii tego okresu.

⁷ C. Kunderewicz, *Zbiór praw z Ešnunny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1966, t. 18, z. 1, s. 9–29.

⁸ C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa świata*, Łódź 1972, s. 52–72. Książka została wznowiona przez Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego w 1990 r.

⁹ Szersze omówienie książki Lipińskiego w recenzji autorstwa dr Leny Fijałkowskiej opublikowanej w czasopiśmie „Palamedes” 2010, nr 5, s. 195–198.

¹⁰ Por. np. tłumaczenie *uhūlum* (naga) w § 1 jako *potas* (s. 87), *idi elippim* w § 4 jako *najem lodzi kosztuje*, czy nie mniej dowolne i niedające jasnego sensu tłumaczenia §§ 19, 21, 23.

wykazuje liczne zbieżności z przekładem Kunderewicza¹¹. Ponadto, mimo publikacji w 2009 r., istnieją przesłanki, by przypuszczać, że tłumaczenie Lipińskiego powstało kilkadziesiąt lat wcześniej (jeszcze w latach 70. XX w.)¹². Wobec tego wydaje się zasadne, by w 50-lecie ukazania się wspomnianej już pierwszej książkowej publikacji tłumaczenia praw opublikować nowe tłumaczenie tego zbioru, tym razem dokonane nie tylko wprost z języka akadyjskiego, lecz także opatrzone podstawowym aparatem naukowym.

Ešnunna była niewielkim, lecz ważnym państwem w starożytnej Mezopotamii. Jej terytorium znajdowało się w dorzeczu środkowego biegu Tygrysu i Dijali, jego największego dopływu. Przez Ešnunnę przebiegał główny szlak handlowy z południa na północ Mezopotamii, a także do Syrii i Iranu oraz Azji Centralnej. Drogami tymi sprowadzano do południowej Mezopotamii ważne surowce, w tym cynę i lapis lazuli. Bardzo wcześnie obszar Ešnunny stał się więc obiektem zainteresowania i penetracji ze strony państw z południa Mezopotamii i w efekcie cieszył się niemal równie zaawansowanym rozwojem. Z tego powodu pismo, język sumeryjski, a następnie akadyjski były tam używane już w czasach sumeryjskich miast-państw, przed Sargonem Akadyjskim (XXIV w. przed Chr.)¹³. Jest to istotne w kontekście nierzadko wskazywanych podobieństw między prawami Ešnunny a prawami Hammurabiego, bo nie muszą one wcale dowodzić jakichkolwiek wzajemnych wpływów, lecz mogą być efektem bliskości kulturowej i podobnego poziomu rozwoju cywilizacyjnego między Babilonią a obszarem środkowego Tygrysu¹⁴.

Po upadku III dynastii z Ur obszar środkowego Tygrysu i dorzecza Dijali usamodzielniał się, lecz był podzielony na kilka państweczek, które stopniowo w swoje granice wchłonęła najsilniejsza z nich Ešnunna. Państwo to w drugiej połowie XIX i na początku XVIII w. p.n.e. na krótko stało się hegemonem w tym regionie. Do najważniejszych władców tego królestwa zalicza się Naram-Sina (1818–1800? p.n.e.) i właśnie Daduś (1793–1778? p.n.e.), synów Ipiq-Adada II (1862–1818 p.n.e.). Władcy Ešnunny na początku nosili tytuł namiestnika Tišpaka (*ensi₂* – książę, co mogło oddawać ich ograniczone aspiracje i znaczenie polityczne. Dopiero Daduś zaczął używać tytułu król (*šarrum*, sum. *lugal*), co odzwierciedlało jego pragnienie uczynienia tego państwa trwałym hegemonem w tym regionie. Wyrazem tego może być także niniejszy zbiór praw, na co wskazuje fragment tzw. określenia rocznego

¹¹ Szczególnie w połowie i końcu przekładu, np. §§ 33, 35–37, 50–52, 54, 56, 58.

¹² Na s. 85 autor mówi o dwóch tabliczkach z tekstem praw, podczas gdy w 1982 r. została opublikowana trzecia, co odbiło się szerokim echem wśród badaczy starożytnej Mezopotamii.

¹³ D. O. Edzard, *Die „zweite Zwischenzeit“ Babylonien*, Wiesbaden 1957, s. 555.

¹⁴ Hipotezę o tym, że prawa Hammurabiego mogły być wzorowane na prawach Ešnunny, przedstawił V. Korošek, *Keilschriftrecht* [w:] B. Spuler (red.), *Orientalisches Recht*, „Handbuch der Orientalistik” 1/3, Leiden 1964, s. 86.

na tabliczce A, który pokazuje, że także „autorstwo” praw Ešnunny należy przypisać jemu, choć sama data może wskazywać na moment sporządzenia tabliczki A¹⁵.

Ponieważ fragmenty wszystkich trzech tabliczek, wyjąwszy ich rozmiar, są w znacznej mierze paralelne, należy przypuszczać, że posiadane przez nas kopie z grubsza oddają sekwencję paragrafów na oryginalnej steli¹⁶. Sam tekst praw, podobnie jak w przypadku praw Ur-Nammy i praw Lipit-Eszlara, był także zapewne poprzedzony prologiem, którego niestety nie skopiowano. Zamiast tego jako nagłówek na tabliczce A widnieje właśnie jedno z określeń rocznych Daduśy. Poniżej przytoczono prawa Daduśy w znormalizowanej wersji akadyjskiej za Martą Roth z pewnymi korektami. Pod każdym kolejnym akadyjskim tekstem paragrafu zamieszczono tłumaczenie na język polski.

Tekst praw Ešnunny pod względem językowym, składniowym i leksykalnym różni się znacząco od praw Hammurabiego¹⁷. Jest bardziej zróżnicowany i bogatszy od tej strony, przez co też trudniejszy w tłumaczeniu. W gramatyce tekstu dają się również zauważyć formy oboczne, które najprawdopodobniej zdradzają jego regionalną specyfikę. W porównaniu z nim tekst na steli praw Hammurabiego prezentuje się jako przemyślany, dobrze zaplanowany i ujednolicony pod względem gramatyki, który być może miał stanowić wzór dla innych monumentów tego typu. W przeciwieństwie do niego tekst praw Ešnunny używa różnych form w takich samych sytuacjach, a te same terminy mogą występować w różnych znaczeniach. Jest to dość zaskakujące, bo zwłaszcza jego początek jednoznacznie wskazuje, że był to oficjalny tekst firmowany przez dwór królewski¹⁸.

Nagłówek

(A I:1–7) [...] ud-21-kam [...] ^dEn-líl-la ^dNin-a-zu [...] nam-lugal Eš3-nun-na^{ki} x-a é-ad-da-a-ni-sè [...] -x- ra-àm *Šu-pu-ur-^dUtu^{ki}* [...] -x bal-ri-a ^{id2}Idiqlat [...] mu-1-kam ^{gis}tukul-kalag-ga ba-an-dib

[...] 21 dzień [x miesiąca roku, w którym na rozkaz(?) Enlila i Ninazu [Daduśa przejął] władzę królewską w Ešnunnie i wszedł do domu swego ojca¹⁹, gdy potężną (swą) bronią w ciągu jednego roku zdobył miasta Šupur-Šamaš i [...] na drugim brzegu Tygrysu²⁰.

¹⁵ A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 5–7; D.O. Edzard, *Die „zweite Zwischenzeit“...*, s. 166; R. Yaron, *The Laws...*, s. 19–20; D. Charpin, *Writing Law...*, s. 72.

¹⁶ Niewielkie różnice w tekście tabliczek A i B występują w §§ 17 i 18 (17: A II,2–4, B I,13–15; 18: A II,4–5, B I,16–18). Por. A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 59–60.

¹⁷ B.L. Eichler, *Literary Structure in the Laws of Eshnunna* [w:] F. Rochberg-Halton (red.), *Language, Literature, and History: Philological and Historical Studies presented to Erica Reiner*, New Haven 1987, s. 82–94; R. Yaron, *The Laws...*, s. 21–29; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 85–86.

¹⁸ B. Kienast, *Die Altorientalischen Codices...*, s. 17–20.

¹⁹ Opisowo o objęciu władzy w państwie przez Daduśę.

²⁰ Brzmienie nagłówka praw Daduśy przypomina inskrypcję królewską, w której wskazuje się, że król przejął władzę na rozkaz najwyższych bogów Ešnunny, Enlila i Ninazu (późn. Tišpak).

§ 1

(A I:8–17) 1 kur ūm ana 1 šiqil kaspim 3 qa šaman rūštim ana 1 šiqil kaspim 1 (sūt) 2 qa šamnum ana 1 šiqil kaspim 1 (sūt) 5 qa nāhum ana 1 šiqil kaspim 4 (sūt) ittūm ana 1 siqil kaspim 6 mana šipātum ana 1 siqil kaspim 2 kur ṭabtum ana 1 šiqil kaspim 1 kur uḫūlum ana 1 šiqil kaspim 3 mana erūm ana 1 šiqil kaspim 2 mana erūm epšum ana 1 šiqil kaspim

1 gur (300 litrów) jęczmienia (będzie kosztować) 1 shekel²¹ srebra, 3 qa (3 litry) oleju lepszej jakości²² (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 1 sūtu 2 qa (12 litrów) oleju sezamowego²³ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 1 sūtu 5 qa (15 litrów) smalcu²⁴ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 4 sūtu (40 litrów) smoły²⁵ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 6 min (3 kilogramy) wełny (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 2 gur (600 litrów) soli²⁶ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 1 gur (300 litrów) potażu²⁷ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 3 miny (180 shekli) miedzi²⁸ (będzie kosztować) 1 shekel srebra; 2 miny (120 shekli) kutej miedzi²⁹ (będzie kosztować) 1 shekel srebra.

Możliwe, że wspominał on o dekrecie *mīšarum*, nierzadko wydawanym na początku panowania władcy w tym okresie. B. Kienast, *Die Altorientalischen Codices...*, s. 19; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 59.

²¹ Shekel w ówczesnej Mezopotamii była to standardowa jednostka wagi srebra, 8 g. Bez wątplenia występowała ona w postaci standardowych kostek tego kruszcu i nie była ważona, jak twierdzi E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 87).

²² *Šamnum ruštum* (i.sag), *ruštum* CAD R, 430: (*a fine quality of oil*); R. Yaron, *The Laws...*, s. 45: *ruštum oil*; A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 24: *light oil*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 87: *najlepszej jakości*.

²³ *Šamnum* (i.giš), CAD Š I, 321: *oil, fat, cream*; A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 24: *sesame oil*; tak samo R. Yaron (*The Laws...*, s. 45); M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 59: *oil*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *oleju sezamowego*.

²⁴ *Nāhum* (i.šah); CAD N I, 142, *lard*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 45) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 59); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *smalcu*.

²⁵ *Ī.id*, dosł. *olej rzeczny (river oil)*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 45) i A. Goetze (*The Laws...*, 1951–52, s. 24); M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 59: *bitumen (ittūm)*, za: M. Stol, *Review of Old Babylonian Letters from Tell Asmar, by R. M. Whiting, Jr.*, „Archiv für Orientforschung” 1988, t. 35, s. 177–179; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *nafta*.

²⁶ *Ṭabtum* (mun), sól; CAD T, 10, *salt*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 45) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 59); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *smalec*.

²⁷ *Uḫūlum* (naga), *potaż (węglan potasu, naturalnego pochodzenia, sodowy popiół)*; CAD U-W, 48: *a plant and its product (soda ash) used as a source of alkali*; A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 25; *cardamun*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 45: *potash*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 59); E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 87: *potasu*.

²⁸ C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *oczyszczonej miedzi*, choć sam rzeczownik *erūm* (urudu) tego nie wyraża; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 87: *miedzi*.

²⁹ *Urudu (erūm) ep-šum*, dosł. *obrobiona (od epšum) miedz*; A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 25: *refined*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 45: *wrought*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 59); E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 87: *czystej miedzi*.

§ 2

(A I: 18–20) 1 *qa šamnum ša nišhātīm* 3 (*sūt*) *ūšu* 1 *qa naḥum ša nišhātīm* 2 (*sūt*) 5 *qa ūšu* 1 *qa ittūm ša nišhātīm* 8 *qa ūšu*

1 *qa* (1 litr) oleju lepszej jakości³⁰ (będzie kosztować) 30 litrów jęczmienia³¹; 1 *qa* (1 litr) smalcu lepszej jakości³² (będzie kosztować) 25 litrów jęczmienia; 1 *qa* (1 litr) smoły lepszej jakości³³ (będzie kosztować) 80 litrów jęczmienia.

§ 3

(A I:21–23) *ereqqum qadum alpiša u rēdiša* 1 (*pan*) 4 (*sūt*) *ūm idūša šumma kaspum* 1/3 *šiql idūša kala ūmim iredđiši*

Opłata³⁴ za (najem) wozu z zaprzęgiem i woźnicą³⁵ (wyniesie) 100 litrów jęczmienia, a jeśli (płacone) w srebrze 1/3 szekla srebra i będzie powoził cały dzień³⁶.

§ 4

(A I:23–24) *idī elippim* 1 *kurrum* 2 *qa u [x] qa idī malahḥim kala ūmim iredđiši*

Zapłata za najem łodzi (wyniesie) 1 *gur* 2 ziarna (srebra) i (x) ziaren (srebra) zapłata za flisaka³⁷ i będzie pracował cały dzień.

³⁰ *Īgiš (šamnum) ša nišhātīm*, CAD N II, 269: *excerpt, extract*; A. Goetze (*The Laws...*, 1951–52, s. 25) i R. Yaron (*The Laws...*, s. 47): *sesame oil, ša nišhātīm*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 59: *oil, extract* (?); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *oleju sezamowego wyborowego*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 88: *oleju z clem*. Tak samo według tego autora pozostałe produkty w tym paragrafie.

³¹ Można przyjąć, że zboże (jęczmień) było środkiem płatniczym niemal na równi ze srebrem, ale nie tylko wśród rolników, jak twierdzi E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 88). Z tego względu ceny za różne produkty i towary mogły być podawane zarówno w srebrze (poprzedni paragraf), jak i w zbożu, jak w tym paragrafie.

³² *Ī.šah (naḥum) ša nišhātīm*, j.w. § 1.

³³ *Ī.id (ittūm) ša nišhātīm*, j.w. § 1.

³⁴ *Idū*, wynagrodzenie, zapłata, CAD I-J, 16: *hire, wages, rent*.

³⁵ *Ereqqum*, AHw 238: *Lastwagen*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 47: *wagon together with its oxen and its driver*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 59); E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 86: *z furmanem*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *zapłata za najem wozu wraz z wolami i jego woźnicą*.

³⁶ *Iredđiši*, dosł. *będzie niq sterował, redūm*, CAD R, 224; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen im Kodex Ešnuna und im „Bundesbuch“: Eine Redaktionsgeschichtliche und rechtsvergleichende Studien zu altbabylonischen und altisraelitischen Rechtsüberlieferungen*, Zurich 1989, s. 69: *Er fährt den ganzen Tag*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 88: *będzie nim wozil*.

³⁷ *Malahḥum*, dosł. *członek załogi łodzi, raczej flisak niż żeglarz*, CAD MI, 149: *sailor, boatman, boatwright*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 47: *boatman*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 69: *Schiffer*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *żeglarz*.

§ 5

(A I:25–26) *šumma malaḥḥum īgīma elippam uṭṭebbe mala uṭṭebbū umalla*

Jeśliby flisak był niedbały i spowodował zatonięcie³⁸ łodzi, pokryje to, tyle, ile zatopił.

§ 6

(A I:27–28) *šumma awīlum ina nulāni elippam la šattam iššabat 10 šiqil kaspam išaqqal*

Jeśliby ktoś³⁹ bezprawnie⁴⁰ zajął czyjąś łódź, zapłaci 10 szekli srebra.

§ 7

(A I:28–29) 2 (*sūt*) *ūm idī ēšidim šumma kaspum 12 uṭṭet idūšu*

20 litrów srebra (będzie) wynagrodzeniem żniwiarza, a jeśli (płatne) srebrem, to wynagrodzenie jego (wyniesie) 12 ziaren (srebra).

§ 8

(A I:29) 1 (*sūt*) *ūm idī zārī*

10 litrów zboża to zapłata za (pracę) młocarza⁴¹.

§ 9

(A I:30–33) *awīlum 1 šiqil kaspam ana ešēdim ana agrim [id]dinma šumma rēssu la ukīlma [e] šēdam ešēdam la ēšissu 10 šiqil kaspam [išaqq]al*

(Jeśliby) ktoś dał najemnikowi 1 szekel srebra za pracę (jako żniwiarz), to jeśliby nie był gotów pracować⁴² i jako żniwiarz nie pracował⁴³, zapłaci 10 szekli srebra.

³⁸ *Tebūm*, CAD, 315: *to sink, to submerge*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 69: *das Schiff untergehen lässt*.

³⁹ Istnieje obszerna literatura naukowa na temat znaczenia terminu *awīlum* w starobabilońskich zbiorach prawnych; por. R. Yaron, *The Laws...*, s. 136–143; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 107; R. Westbrook, *Old Babylonian...*, s. 377–378; W. Tyborowski, *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. przed Chrystusem)*, Poznań 2015, s. 50–63; idem, *Prawa Hammurabiego, dīnat mišarim*, Poznań 2019, s. 17.

⁴⁰ Dośł. *mając złe intencje, nullānū*, CAD N 2, 333: *evil, fraudulent intention*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 47: *If a man ina nullāni seized boat*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 69: *widerrechtlich*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *under fraudulent circumstances*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *Jeśli obywatel ... bierze nie swoją łódź*.

⁴¹ *Zārū*, dośł. *odwiedzacza*, por. CAD Z, 70: *winner*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 49) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 89: *przesiewający zboże*.

⁴² *Rēssu la ukīl*, CAD K, 516: *to be at the disposal of, in readiness for a specific purpose (said of persons, commodities, boats, etc.)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 49: *was not ready for him*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *does not keep himself ready for him*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *nie odda się do jego dyspozycji*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 88: *nie wywiązał się ze swego zobowiązania*.

⁴³ *Ešēdam la ēšissu; ešēdum*, CAD E, 338: *harvest, to harvest*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 49: *did not at all harvest for him the harvesting*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *does not harvest for him*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *lub nie wykona dla niego żniw wszędzie*.

§ 9A

(A I:33–34) 1 (*sūt*) 5 *qa idī niggallim u kuṣīrum [ana bēl]iṣuma itār*

Oplata za najem sierpa⁴⁴ wyniesie 15 litrów (zboża), a (jeśli rozpadnie się) wiązanie⁴⁵, spadnie to na właściciela⁴⁶.

§ 10

(A I:34–35) 1 (*sūt*) *ûm idī imērim u 1 (sūt) ûm idī rēdišu kala ûmim ireddišu*

10 litrów zboża (wyniesie) oplata za (najem) osła i 10 litrów zboża (wyniesie) oplata za (najem) jego poganiacza⁴⁷. Będzie go prowadził przez cały dzień.

§ 11

(A I:36–37) *idī agrim 1 šiql kaspim 1 (pan) ûm ukullēšu warḥam ištēn illak*

Wynagrodzenie najemnika⁴⁸ (wyniesie) 1 shekel srebra, a 60 litrów wyniesie jego wyżynienie i będzie za to pracował⁴⁹ przez miesiąc.

§ 12

(A I:37–40) *awilum ša ina eqel muškēnim ina kurullim ina muṣlalim iṣṣabbatu 10 šiql kaspam iṣaqqal [ša ina mū]šim ina kurullim iṣṣabbatu imât ul iballuṭ.*

⁴⁴ *Niggallum*, CAD N I, 213: *sickle*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 49) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *zastępca*.

⁴⁵ *Kuṣīrum*, *wiązanie* (?), znaczenie niepewne. Najprawdopodobniej od *kaṣārūm*, *wiązać*, CAD K, 257; SANTAG 5, 170: *a binding* (?). M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *blade* (ostrze), ale bez uzasadnienia; tak samo E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 89).

⁴⁶ U C. Kunderewicza (*Najstarsze prawa...*, s. 56) całkowicie inny sens, bo autor interpretuje go jako kontynuację poprzedniego paragrafu dotyczącego najemnika.

⁴⁷ Dośł. *prowadzaczka*, *redûm*, CAD R, 228: *driver*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 49) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *poganiacza*.

⁴⁸ *Idī agrim*, *agrum*, CAD A I, 151: *hired man*, *hireling*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 49: *the hire of a hired man*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *Der Lohn eines gemieteten Landarbeiters*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *The hire of a labourer*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *wynagrodzenie najemnika*.

⁴⁹ *Warḥam ištēn illak*. Czasownik *alākum* w licznych wyrażeniach oznacza wykonywanie określonej powinności, służby, CAD A I, 300. Stąd C. Kunderewicz (*Najstarsze prawa...*, s. 56) nieprawidłowo „będzie chodził”; R. Yaron, *The Laws...*, s. 49: *One month shall he serve*; podobnie M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *er geht einen Monat*.

Człowiek przyłapany za dnia przy stercie kłosów⁵⁰ na polu człowieka zależnego⁵¹ zapłaci 10 szekli srebra. Ten, który zostanie przyłapany wśród kłosów nocą⁵², umrze, nie będzie żył⁵³.

§ 13

(A I:41–42, B I:4–7) *awilum ša ina bītim ša muškēnim ina bitim ina mušalim iššabbatu 10 šiqil kaspam išaqqal ša ina mūšim ina bitim iššabbatu imât ūl iballuṭ*

Człowiek schwytyany za dnia⁵⁴ w domu człowieka zależnego zapłaci 10 szekli srebra. Ten, który zostanie schwytyany w domu nocą umrze, nie będzie żył.

§ 14

(B I:8–9) *idi ašlākim 1 lubuštum 5 šiqil kaspam libilma 1 šiqil idūšu 10 šiqil kaspam libilma 2 šiqil idūšu*

Zapłata za pracę filcownika⁵⁵ wyniesie⁵⁶ 1 szekel srebra za 1 szatę o wartości 5 szekli (srebra). Zapłata za pracę za (szatę) o wartości 10 szekli (srebra) wyniesie 2 szekle.

⁵⁰ *Ina kurullim, kurullum*, CAD K, 572: *pile of sheaves (on a harvested field)*. Nie chodzi więc o podkradanie samych kłosów z pola, na którym rośnie zboże, lecz o próbę kradzieży plonu zgromadzonego do uprzągnięcia (R. Yaron, *The Laws...*, s. 51). O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *mit einer Getreidegarbe*; niejasno M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *among the sheaves*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *w obrębie ogrodzenia*, co jest nieprawidłowe; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 90: *pośród snopów*.

⁵¹ *Muškenum*, CAD M II, 272: *commoner, person not liable for service*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 51: *subject*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *muškēnum*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 60: *commoner*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *muszken*, tak samo E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 90), według którego termin ten oznaczał tyle co *poddany królewski*; co do znaczenia tego terminu zob. W. Tyborowski, *Prawa Hammurabiego*, s. 19–20.

⁵² *Ina mūšim*, CAD M II, 291: *night, night time*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 51) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 60); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *in der Nacht*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 56: *w nocy*.

⁵³ *Imât ūl iballuṭ* – eufemizm oznaczający karę śmierci. Por. R. Yaron, *The Laws...*, s. 51: *he shall die, shall not live*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 61); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 72: *soll sterben. Er soll nicht leben*. O karze śmierci w tym zbiorze por. także: N. Neumann, *Recht im Antiken Mesopotamien* [w:] U. Manthe (red.), *Rechtskulturen der Antike: Vom Alten Orient bis zum Römischen Reich*, München 2003, s. 84–85.

⁵⁴ O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 73: *mit Holz am Mittag*.

⁵⁵ *Ašlākum*, CAD A II, 445: *fuller, washerman*; tak M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 61: *fuller*); R. Yaron (*The Laws...*, s. 51) nie tłumaczy; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 73: *Walker*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *kurier królewski (?)*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 91: *pracza*.

⁵⁶ *Libilma, abalum*, CAD A I, 10: *(to fetch a price, to be worth)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 51: *should he?/ it? bring*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *valued*; C. Kunderewicz (*Najstarsze prawa...*, s. 57) formę *libilma* tłumaczy *przyniesie*, uznając, że chodzi tu o zapłatę za transport srebra.

§ 15

(B I:10–11) *ina qāti wardim u amtim tamkārum u sābītum kaspam âm šipātīm šamnam adi mādim ūl imahḥar*

Kupiec lub szynkarka nie przyjmie⁵⁷ z rąk niewolnika lub niewolnicy srebra, zboża, wełny, oleju ani też niczego innego⁵⁸.

§ 16

(A II:1, B I:12) *mar awīlim la zīzu u wardum ūl iqqīap*

Wolny człowiek⁵⁹, który (jeszcze) nie odziedziczył majątku⁶⁰, oraz niewolnik towaru na handel nie otrzyma⁶¹.

§ 17

(A II:2–3, B I:13–15) *mār awīlim ana bīt emim terḥatam lībilma šumma ina kilallīn ištēn ana šīmtim ittalak kaspum ana bēlišuma itār*

Jeśliby wolny człowiek przyniósł dar ślubny do domu teścia i jeśliby któreś z nich⁶² zmarło⁶³, srebro to ma wrócić do właściciela⁶⁴.

⁵⁷ *Ūl imahḥar*, także *nie kupi, nie może kupić, maḥārum*, CAD M I, 50–51: *to collect, to buy*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 53: *shall not receive*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 57: *soll [...] nicht empfangen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *will not accept*.

⁵⁸ *Adi mādim*, CAD M I, 20–21: *large, abundant, plentiful*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 53: *adi mad/ḥim* (nie tłumaczy); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 57: *und anderes mehr*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *anything else*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*: *<nawet> o malej wartości*.

⁵⁹ Wyrażenie *mār awīlim* oznacza w tym przypadku człowieka przynależącego do danej grupy społecznej (*awīlum*). Chodzi tu o ludzi wolnych. Por. W. Tyborowski, *Prawa Hammurabiego*, s. 12–14.

⁶⁰ *La zīzu*, dosł. *bez przydziału (zāzum)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 53: *coparcenery*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 58: *der sein Erbteil noch nicht erhalten hat*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *The son of a man who has not yet received his inheritance share*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *nie mającemu wydzielonego majątku*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 91: *niewłaszczoneму*.

⁶¹ *Ūl iqqīap*, od *qāpum*, CAD Q, 93: *to entrust silver or goods for trade or consignment*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 53: *shall not be given credit*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 58: *soll nicht geborgt werden*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *will not be advanced credit*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *nic nie zostanie powierzone*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 91: *niczego się nie powierzy*.

⁶² *Kilallān*, dosł. *każdy z (nich) obydwu*, CAD K, 353: *both, two, pair*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *either (the groom or bride then)*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *jedno z dwojga narzeczonych*.

⁶³ *Ana šīmtim ittalak*, dosł. *poszedł za (swoim) przeznaczeniem*, eufemizm oznaczający śmierć; od *šīmtum*, CAD Š III, 11: *personal fate, lot*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *went to the fate*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *should go to his or her fate*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *umrze*.

⁶⁴ *Ana bēlišuma*; *-ma* – partykuła emfaticzna kładąca nacisk na znaczenie rzeczownika, do którego została dodana; R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *its owner indeed shall return*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *shall revert to its original owner*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 86: *zwróci*

§ 18

(A II:4–5, B I:16–18) *šumma iḥussima ana bītišu īrub lu āḥizānu lu kallatum ana šimtim ittalak mala ublu ūl ušešši wataršuma ileqqe*

Jeśli zaś już ją (w pełni) poślubił i ona zamieszkała z nim i (wtedy) czy to małżonek, czy jego żona umrze⁶⁵, nie odzyska tego, co wniósł, lecz zabierze tylko to, co będzie ponad to⁶⁶.

§18A

(A II:6–7, B I:19–20) *1 šiqlum IGI.6.GAL u 6 uṭtet šibtam uššab 1 kurrum 1 (pan) 4 (sūt) 7 šibtam uššab*

(Jako) oprocentowanie do 1 szekla (srebra) doda się⁶⁷ 36 ziaren, a do 1 gur (zboża) 100 li-trów (zboża).

§ 19

(A II:8–9, B I:21–22) *awilum ša ana meḥrišu inaddinu ina maškanim ušaddan*

Człowiek, który będzie udzielał (pożyczki) za równowartość (zboża)⁶⁸, może zażądać (zwrotu pożyczki wprost) z klepiska⁶⁹.

§ 20

(A II:10–13) *šumma awilum âm x x x iddinma âm ana kaspim uštepīl ina ebūri âm u šibassu 1 kurrum 1 (pan) 4 (sūt) ileqqe*

się właścicielowi; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: <syn obywatela> nie zabierze tyle, ile wniósł, weźmie tylko nadwyżkę.

⁶⁵ Ponownie *ana šimtim ittalak*; por wyżej § 17. E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 92, bez uzasadnienia: *zmarłaby po krótkim czasie*.

⁶⁶ *Watrum*, SANTAG 5, 437: *surplus, additional*; tak M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 61); R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *excess*.

⁶⁷ *Šibtam uššab*, od *wašābum*, CAD A II, 352: (*ašābum*) *to enlarge, to add, to increase*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *interest will bear*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 38: *fügt er [...] als Zins dazu*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61: *interest accrues*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *dorzuci jako odsetki*.

⁶⁸ *Ana meḥrišu inaddinu, meḥrum* (inne znaczenie niż w § 35), CAD M II, 54–55: *list, inventory, answer, reply, equal rank, counterpart*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *for its equivalent*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *will give for its equivalent*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 38: (*zur Rückgabe*) *etwas leiht*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 61–62: *lends against corresponding commodity (?)*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *który udziela pożyczki równemu sobie*.

⁶⁹ *Ušaddan*, od *nadānum* (III temat); R. Yaron, *The Laws...*, s. 55: *will collect*; podobnie M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 62); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 38: *lässt sich auszahlen*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *każe sobie uiścić*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 92: *każe sobie zapłacić*.

Jeśliby ktoś zboże x x x (jako pożyczkę?) dał i w spłacie za zboże kazał spłacić⁷⁰ srebro, w czasie żniw weźmie zboże i jego oprocentowanie w wysokości 100 litrów zboża z 1 gur.

§ 21

(A II:13–15) *šumma awilum kaspam ana pānišu iddin kaspam u šibassu 1 šiqlum IGI.6.GAL u [6 uttet] ileqqe*

Jeśliby ktoś dał mu⁷¹ srebro (na pożyczkę), odbierze srebro i jego oprocentowanie w (wysokości) 36 ziaren z 1 szekla.

§ 22

(A II:15–18) *šumma awilum eli awilim mimma la išūma amat awilim ittepe bēl amtim niš ilim i[zakkar] mimma elija la tišū kaspam mala ʿšim (?)ʿ amtim išaqqal*

Jeśliby człowiek nie miał wierzytelności⁷² u drugiego człowieka, lecz wziął jego niewolnicę jako zastaw⁷³, właściciel niewolnicy złoży przysięgę na boga⁷⁴, mówiąc „nic ci nie jestem winien”, srebro o wartości (tej) niewolnicy⁷⁵ zapłaci.

§ 23

(A II:19–21) *šumma awilum eli awilim mimma la išūma amat awilim ittepe nipūtam ina bitišu iklāma uštamīt 2 amātīm ana bēl amtim iriab*

⁷⁰ *Ām ana kaspim uštepil*, od *apālum* (III temat), CAD A II, 155–156: *to satisfy a legitimate demand*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *has made the barley (in)to silver*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 38: *Getreide in Geld verwandelt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *converts the grain into silver*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *zwrot jęczmienia był umówiony w srebrze*.

⁷¹ *Ana pānišu*, CAD P, 88: *to him*; R. Yaron (*The Laws...*, s. 57) nie tłumaczy; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 38: (*zuvor*); M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *for/to his/its*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *do dyspozycji*.

⁷² *Eli awilim mimma la išū, išūm*, CAD I-J, 289: *to have, to own, to have a claim (against somebody)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *had nothing upon a man*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *gegenüber einen enderen nichts (an Anspruch) hat*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *has no claim against*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *nie ma <żadnej> wierzytelności u innego obywatela*.

⁷³ *Ittepe*, od *nepūm*, CAD N II, 171: *to take persons (mostly women) or animals as distress, pledge, to distraint*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *distrainted*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *in Schuldhaft fortführt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *takes as a distress*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *zatrzymuje jako zakładnika*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 93: *berze jako zakładniczkę*.

⁷⁴ *Niš ilim izakkar*, dosł. *wypowie, zakārum*, CAD Z, 16: *to declare, to invoke*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *soll ... einen Eid bei Gott Schwören*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 57: *przysięgnie przed bogiem*.

⁷⁵ *Šim amtim*, dosł. *cenę niewolnicy, šimum*, CAD Š III, 20: *price, value*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *price of the slave woman*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *Lohn einer Sklavin*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *as much as is the value*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *zapłaci mu w srebrze <kwotę> odpowiadającą wynagrodzeniu <za pracę> niewolnicy*.

Jeśliby człowiek nie miał wierzytelności u drugiego człowieka, lecz wziął jego niewolnicę jako zastaw⁷⁶ i jako zastaw u siebie w domu trzymał i spowoduje jej śmierć⁷⁷, zwróci właścicielowi niewolnicy dwie niewolnice.

§ 24

(A II:23–25) *šumma mimma elišu la išūma ašat muškēnim mār muškēnim ittepe nipūtam ina bitišu iklama uštamīt dīn napištīm nēpū ša ippū imāt*

Jeśliby nie miał u niego wierzytelności i wziął w zastaw żonę lub syna człowieka zależnego i jako zastaw w domu swym trzymał i spowoduje jego śmierć, jest to sprawa gardłowa⁷⁸. Ten, kto wziął zastaw⁷⁹, umrze⁸⁰.

§ 25

(A II:26–28) *šumma awilum ana bit emi issīma emušu ikšišuma mārassu ana [šanīm it]tadin abi mārītim terhat imhuru tašna utār*

Jeśliby ktoś do domu swego teścia żądać (swej małżonki)⁸¹, a jego teść użyje przemocy⁸² i córkę swą odda innemu, ojciec córki podwoi dar ślubny, który otrzymał, i odda (mu).

§ 26

(A II:29–31) *šumma awilum ana mārāt awilim terhatam ubilma šanūm balum šāl abiša u umiša imšušima ittaqabši dīn napištīm imāt*

⁷⁶ *Nipūtum*, od *nepūm*, por. wyżej, § 22.

⁷⁷ *Uštamīt*, ew. *doprowadzi ją do śmierci*, perfektrum III tematu od *mātum*, wskazujące na spowodowanie śmierci, CAD M I, 421: (*šumuttum*) *to put somebody to death, to cause the death of somebody*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *caused her to die*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *den Tod verursacht*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *causes his death*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *spowoduje śmierć zakładnika*.

⁷⁸ *Dīn napištīm, dīnum*, CAD D, 150: *case, lawsuit; napištum*, CAD N III: 296, *life, vigor, capital case*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *case of life*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *Kapitalverbrechen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *capital offence*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *sprawa gardłowa*.

⁷⁹ *Nēpū ša ippū*, dosł. *biorący w zastaw, który wziął w zastaw, nepūm*, CAD N II, 171: *to take persons (mostly women) or animals as distress, pledge, to distraint*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62: *the distrainer who distrainted*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *przetrzy mujący, który wziął zakładnika*.

⁸⁰ *Imāt, mātum*, CAD M I, 421: *to die*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 57: *shall die*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 62); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 16: *soll sterben*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *umrze*.

⁸¹ *Issī, od šasūm*, CAD Š III, 147: *to make a claim*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *claimed*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 23: *ruft*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62–63: *to claim*; C. Kunderewicz (*Najstarsze prawa...*, s. 58) nie tłumaczy tego czasownika; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 94: *zabiegał (o pracę)*.

⁸² *Ikšišu* od *kašāšum*, CAD K, 286: *to exact a service*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *wronged him*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 23: *ihn ungerecht behandelt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 62–63: *wrongs (?) him*. C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58, za: A. Goetze (*The Laws...*, 1951–52, s. 79): *a teść przyjmuje go do służby*.

Jeśliby ktoś przyniósł dar ślubny za córkę wolnego człowieka i ktoś inny bez zgody jej ojca i matki⁸³ uwiedzie ją i pozbawi dziewictwa⁸⁴, jest to sprawa gardłowa⁸⁵ i (człowiek ten) umrze.

§ 27

(A II:31–34) *šumma awilum mārāt awilim balum šāl abiša u ummiša iḥussima u kirram u rik-
<sa>tim ana abiša u ummiša la i[škun] ūmī šattim ištīat ina bitišu Iišimma ūl aššat*

Jeśliby ktoś wziął jako żonę córkę człowieka wolnego bez zgody jej ojca i matki, lecz nie wyprawił dla nich uczty weselnej i nie zawarł z nimi umowy w jej sprawie⁸⁶, choćby nawet 1 rok w jego domu mieszkała⁸⁷, nie jest (jego) żoną⁸⁸.

§ 28

(A II:34–37, B II:1–2) *šumma < ... > riksātīm u kirram ana abiša u ummiša iškunma iḥussi
aššat ūm ina sūn awilim iššabbatū imāt ūl iballuṭ*

Jeśliby (człowiek ten) umowę w jej sprawie zawarł i ucztę dla ojca i matki wyprawił i wziął ją za żonę, jest ona (jego) żoną. Kiedy na łonie (innego) człowieka zostanie schwytana⁸⁹, umrze. Nie będzie żyła.

⁸³ *Balum šāl abiša u ummiša, šalum*, CAD Š I, 274: *to ask, to question, interrogate*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *without the consent of her father and mother*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *without asking her mother and/or? her mother*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nie pytając o zgodę jej ojca i matki*.

⁸⁴ *Imšušima ittaqabši, mašā'um*, CAD M I, 360: *to take away by force, to abduct; naqābum*, CAD N I, 328: *to deflower, to rape*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *abducts her and then deflowers her*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *forcibly seized her and deflowered her*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *siłą uprowadza ją i pozbawia ją dziewictwa*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 95: *wziął ją ... I zgwałcił ją*.

⁸⁵ *Dīn napištīmma* – ponownie z partykułą emfaticzną '-ma', *naprawdę/zaiste sprawa gardłowa*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *(it is) a case of life indeed*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 23: *es ist ein Kapitalverbrechen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *it is indeed a capital offence*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *jest to sprawa gardłowa*.

⁸⁶ *Kirram riksātīm ana abiša u ummiša la iškun, riksatum*, CAD R, 347: *contract, agreement*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *did not fix marriage feast and/or? contract for her father and/or? her mother*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 24: *weder ein Fest noch einen Vertrag ihrem Vater und/oder ihrer Mutter gibt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *does not conclude the nuptial feast and the contract for(?) her father and mother*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nie troszczy się o ucztę weselną i umowę z jej ojcem i matką*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 95: *nie ustalił kwoty i warunków*.

⁸⁷ *Ūmī šattim ištīat liššimma, od wašābum*, ponownie z partykułą emfaticzną; CAD A II, 386: *to reside and live somewhere*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *should she reside in his house for even one full year*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nie jest ona jego małżonką, nawet jeśli mieszka przez rok w jego domu*.

⁸⁸ *Ūl aššat*, tj. *nie posiada statusu żony*, podobnie jak w § 128 praw Hammurabiego. R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *(she is) not „a wife”*, tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 63); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nie jest ona jego małżonką*.

⁸⁹ *Ina sūn awilim iššabbatu, sūnu*, CAD S, 386: *lap, crotch (also euphemism for sexual parts)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 59: *in the lap of another man she will be seized*; podobnie M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 63); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 24: *im Schoß eines awilum gefunden wird*.

§ 29

(A II:38–45, B II:3–7) *šumma awilum ina ḥarran šeḥṭim u sakpim it[tašlal] ulū naḥbutum ittaḥbat ūmi [arkūtīm] ina mātim šanitimma itta[šab] aššassu šanūmma itaḥaz u mārām ittalad inūma ittūram aššassu ita[bbal]*

Jeśliby ktoś został uprowadzony przez napaść lub najazd⁹⁰ lub też pojmany przez wyprawę rabunkową⁹¹ i długi czas mieszkał nawet w innym kraju, a jego żonę inny nawet pojmie za żonę⁹² i dziecko mu urodzi, to gdy wróci, żonę swą odzyska⁹³.

§ 30

(A II:45–?, B II:8–10) *šumma awilum ālšu u bēlšu izērma ittaḥbit aššassu šanūmma itaḥaz inūma ittūram ana aššatišu ūl iraggam*

Jeśliby ktoś miastem swym i panem (królem) swym wzgardził⁹⁴ i zajął się rabunkiem⁹⁵, a żonę jego inny nawet pojmie za żonę, kiedy powróci, żony swej nie ma prawa się domagać⁹⁶.

⁹⁰ *Ina ḥarran šeḥṭim u sakpim ittašlal, šeḥṭum i sakpum* rzeczowniki niemal synonimiczne, por. *šeḥṭum*, CAD Š II, 416: *strike, attack, raid, razzia*; *sakpum*, CAD S, 81: *rejected, pushed away*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *has been [made prisoner] during a raid/or an invasion*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 43: *Engriffsfeldzug oder einem Gegenstoss gefangen genommen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *during a raiding expedition*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *został wzięty do niewoli podczas najazdu lub oblawy*.

⁹¹ *Naḥbutum ittaḥbat* od *ḥabātum* – *rabować*, CAD H, 9: *to rob, take away by force*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *has been carried off forcibly*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 43: *fortgeführt wird*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *while on patrol(?)*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *został uprowadzony siłą*.

⁹² *Šanūmma itaḥaz, aḥāzum*, CAD A I, 173: *to take a wife, to marry*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *another indeed took his wife*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 43: *ein anderer seine Frau heiratet*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *should someone else marry his wife*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *jeśli inny weźmie jego małżonkę*.

⁹³ *Aššassu itabbal, tabālum*, CAD T, 11: *to take away, to carry off, to lead away*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *his wife he may [take back]*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 43: *wird seine Ehefrau fortnehmen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *he shall take back his wife*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *wraca ona <do niego>*.

⁹⁴ *Ālšu u bēlšu izērma, zērum* CAD Z, 97: *to dislike, to hate*; *bēlum*, tutaj *król*, bo przedmiotem regulacji jest *awilum* (człowiek wolny), CAD B, 191: *master, ruler*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *hated his city and his master*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 44: *seine Stadt und seinen Herrn hasst*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *repudiates his city and his master*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nienawidzi swoje miasto i swego władcę*.

⁹⁵ *Ittaḥbit, ḥabātum*, CAD H, 9–10: *to rob, to take away by force, to commit a robbery* oraz *naḥbutum*; CAD N I, 136: *razzia*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *fled*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 44: *flieht*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *flees*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *ucieka*.

⁹⁶ *Ana aššatišu ūl iraggam, ragāmum*, CAD R, 62: *to call, to summon, to claim something by lawsuit*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 61: *to his wife he shall have no claim*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 44: *wird er gegen seine Frau seinen Anspruch haben*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 63: *he will have no claim to his wife*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *nie będzie mógł domagać się swej żony*.

§ 31

(B II:11–12) *šumma awīlum amat awīlim ittaqab 1/3 mana kaspam išaqqal u amtum ša bēlišama*

Jeśliby ktoś pozbawił dziewictwa niewolnicę⁹⁷ innego człowieka zapłaci 1/3 miny srebra, a niewolnica będzie należeć do swego pana⁹⁸.

§ 32

(A III:3–5, B II:13–15) *šumma awīlum mārāšu ana šūnuqim ana tarbitim iddinma epram piššatam lubuštam šalaš šanātīm la iddin 10 šiqil kaspim tarbīt mārīšu išaqqalma mārāšu itarru*

Jeśliby ktoś dał swego syna na odkarmienie i odchowanie⁹⁹, lecz nie dałby jedzenia, oleju, odzieży na 3 lata, 10 szekli za odchowanie swego syna¹⁰⁰ zapłaci i dziecko zostanie mu zwrócone¹⁰¹.

§ 33

(A III:6–9, B II:16–18) *šumma amtum usarrirma mārāša ana mārat awīlim ittaḍin inūma irtabū bēlšu immaršu iṣabbassuma itarrūšu*

⁹⁷ *Ittaqab, naqābum*, CAD N I, 328: *to deflower, to rape*; AHw 743: (*durchbohren*), *deflorieren*; SANTAG 5, 240: *to penetrate sexually, deflower*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *deflower*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 64); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 58: *gwalci*.

⁹⁸ *Ša bēlišama*, z partykułą emfatyczną „-ma”, dosł. *do swego pana (i nikogo innego)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: (*remains*) *her owner's indeed*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 44: *gehört ihrem Eigentümer*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *remains the property of her master*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59–60: *pozostanie własnością swego pana*.

⁹⁹ *Ana šūnuqim ana tarbitim iddinma, šūnuqum*, CAD Š III, 310: *milk-giving; tarbitum*, CAD T, 223: *child rearing*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *gives his son for suckling and upbringing*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 50: *zum Stillen und Aufziehen fortgibt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *gives his child for suckling and for rearing*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *oddaje swego syna na wykarmienie i wychowanie*.

¹⁰⁰ *Tarbīt mārīšu išaqqalma, šaqalum*, CAD Š II, 1: *to weigh, to pay (by weighing out currency metal)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *the (cost of) upbringing his son he shall weigh out*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 50: *soll er [...] für das Aufziehen seines Sohnes darwägen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *he shall weigh and deliver ... for the cost of the rearing of his child*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *zapłaci ... za odchowanie swego syna*.

¹⁰¹ *Itarrū* – l. mn., dosł. *zwróć (mu)*, od *tārum*, CAD T, 250: *to return*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *he will take back*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 50: *ins Haus holen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *he shall take away*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *przyprawdza go do siebie*.

Jeśliby niewolnica oszukała (swego pana)¹⁰² i syna swego dała wolnej kobiecie¹⁰³, gdy (dziecko) podrośnie¹⁰⁴, a jego właściciel odnajdzie¹⁰⁵ je, ma prawo je wziąć¹⁰⁶ i zostanie mu zwrócone¹⁰⁷.

§ 34

(A III:9–12, B II:19–21) *šumma amat ekallim mārāša lu mārassa ana muškēnim ana tarbītim ittadin mārām lu mārtaṃ ša iddinu ekallum itabbal*

Jeśliby niewolnica pałacu syna swego lub córkę dała człowiekowi zależnemu do odchowania, pałac może zabrać czy to chłopca, czy dziewczynkę, którą dano¹⁰⁸.

§ 35

(A III:12–13, B II:22–23) *u leqū ša mār amat ekallim ilqū meḥeṣu ana ekallim iriāb*

Jednak człowiek, który wziął¹⁰⁹ dziecko niewolnicy pałacu, (osobę) tej samej wartości¹¹⁰ pałacowi zwróci.

¹⁰² *Usarrirma, sarārūm*, CAD S, 174–175: *to cheat, to be false, to be a criminal*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *cheated*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *betrügt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *acts to defraud*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *klamie*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 97: *po kryjomu*.

¹⁰³ *Mārat awilim*, dosł. *córka wolnego człowieka*, podobnie jak *mār awilim* wskazuje na przynależność do danej grupy społecznej; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *daughter of a man* oraz s. 146–149; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *Tochter eines awilum*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *a woman of the awilu-class*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *córcie obywatela*.

¹⁰⁴ *Inuma irtabu, rabūm*, CAD R, 37: *to grow, to grow up*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *when he grows up*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *wenn er gross ist*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *when he grows up*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *kiedy <dziecko już> wyrosło*.

¹⁰⁵ *Bēšu immaršu*, dosł. *zobaczy je, amārūm*, CAD A I, 5: *to see, to find (an object), merchandise, a site*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *when [...] his master recognizes him*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *sein Herr ihn erkennt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *should his master locate him*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *skoro <jej> pan dowie się o tym*.

¹⁰⁶ *Išabbassu*, dosł. *schwyta je, šabātum*, CAD Š, 5: *to seize, to catch*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *he may seize him*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *soll er ihn ergreifen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *he shall catch him*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *może [...] schwytać je*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 97).

¹⁰⁷ *Itarrūšu* – l. mn. może tutaj wyrażać prawny akt przyznania mu praw do niewolnika; R. Yaron, *The Laws...*, s. 63: *take him back*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *zurückholen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *take away*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *przyprawdza <do siebie>*.

¹⁰⁸ *Itabbal*, dosł. *zabierze, uniesie je*. Por. § 29.

¹⁰⁹ *Leqū*, imiesłów czynny od *leqūm, brać*, CAD L, 131: *to take something in one's hand, to take up an object (for a specific purpose)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *the taker*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 51: *Adoptivvater*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *adopter*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *adoptujący <muszken>*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 97).

¹¹⁰ *Meḥeṣu*, od *miḥrum* (inne znaczenie niż w § 19), CAD M II, 57: *(person of) equal rank; equivalent, counterpart*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *his equivalent*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktio-*

§ 36

(A III:14–17, B II:24–28) *šumma awilum bušēšu ana nap̄tarim ana maššartim iddinma bītum la pališ sippu la ḫališ aptum la našhat bušē maššartim ša iddinušum uḫtalliḫ bušēšu iriābšum*

Jeśliby ktoś dał swoje przedmioty dla *nap̄tarum*¹¹¹ na przechowanie, a stamtąd one zginęły mimo iż nie było włamania (przez ścianę)¹¹², drzwi nie wybito¹¹³, okna nie wypchnięto¹¹⁴, (właściciel) przedmioty (dane mu na przechowanie) zwróci mu¹¹⁵.

§ 37

(A III:18–23, B III:1–6) *šumma bīt awilim luqqut itti bušē awil maššartim ša iddinušum ḫuluḫ bēl bītum ḫaliḫ bēl bītum ina bāb Tišpak niš ilim izakkaršumma itti bušēka bušūja lu ḫalqū iwitam u sartam la ēpušu izakkaršumma mimma elišu ūl išu*

Jeśli do czyjegoś¹¹⁶ domu było włamanie¹¹⁷ i zginęły przedmioty właściciela domu wraz z rzeczami, które przekazał mu depozytor¹¹⁸, właściciel domu złoży wobec niego przysięgę na boga w bramie Tišpaka, mówiąc „Wraz z twoimi rzeczami naprawdę zginęły moje

nen..., s. 51: *gleichwertigen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: (another slave of) equal value; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: równowartość.

¹¹¹ *Nap̄tarum*, CAD N I, 324: (person with certain privileges); termin nie jest tłumaczony: A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52, s. 96; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65, O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79 i M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *nap̄tarum* (bez tłumaczenia); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *oberżysta*; tak samo E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 98).

¹¹² *Bitum la pališ*, od *palāšum*, CAD P, 58: *to pierce, to break through, break into*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *the house not having been broken into*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79: *das Haus nicht eingebrochen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 64: *without evidence that the house has been broken into*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *jeżeli nie włamano się do domu*.

¹¹³ *Sippu la ḫališ, sippum*, CAD S, 300: *doorjamb*; *halāšum*, CAD H, 40: *to scrape off*.

¹¹⁴ *Aptum la našhat, aptum*, CAD A II, 197: *window, window opening*; *našāḫum*, CAD N I, 1: *to withdraw an object from its case or location*.

¹¹⁵ *Iriabšum*, od *riābum*, CAD R, 52: *to replace, to repay, to give restitution*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *he shall replace*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 64); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *da odszkodowanie*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 98).

¹¹⁶ Chodzi o właściciela domu przeznaczonego na skład.

¹¹⁷ *Bit awilim luqqut, laqātum*, CAD L, 100: *luqqutu, to plunder*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *the house of the man was plundered*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79: *das Haus eines awilum ausgeplündert*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *man's house has been burglarized*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *dom obywatela zawala się*; podobnie E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 99: *runął*.

¹¹⁸ *Awil maššartim, maššartum*, CAD M I, 333: *watch, guard (as individual and as a detachment)*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79: *Depositum des awilum*.

rzeczy¹¹⁹. Nie dokonałem ani przywłaszczenia, ani oszustwa¹²⁰. Przysięgnie mu (tak) i nic mu nie będzie dłużny¹²¹.

§ 38

(A III:23–25, B III:7–9) *šumma ina athī ištēn zittašu ana kaspim inaddin u aḥušu šāmam ḥašeḥ qablīt šanīm umalla*

Jeśliby jeden spośród współdziedziców¹²² chciał sprzedać za srebro swoją część i inny chciał to odkupić, to on dokona zakupu zamiast (kogoś) innego¹²³.

§ 39

(A III:25–27, B III:10–11) *šumma awīlum īnišma bīssu ana kaspim ittadin ūm šajimānum inaddinu bēl bītīm ipaṭṭar*

Jeśliby ktoś zbiedniał¹²⁴ i sprzedał dom swój za srebro, kiedy ten, kto go zakupił, zechce go sprzedać¹²⁵, właściciel domu może go wykupić¹²⁶.

¹¹⁹ *Lu ḥalqu, ḥalāqum*, z partykułą „lu” wyrażającą wzmocnienie; CAD H, 36: *vanish, to become missing*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *were (verily) lost*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79: *ist (gewißlich) mein Besitz abhanden gekommen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *have been lost*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *zginęło*.

¹²⁰ *Iwitam u sartam la ēpuš, iwitum*, CAD I-J, 317: *fraud; sartum*, CAD S, 186: *lie, falsehood, treachery*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 65: *I have not done evil and/fraud*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 79: *falsche Behauptung und Betrug habe ich nicht begangen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *I have not committed a fraud or misdeed*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *nie popełniłem grubego niedbalstwa lub czynu oszukańczego*.

¹²¹ *Mimma elišu ūl išu*, por. § 22 wyżej.

¹²² *Ina athī, athū*, CAD A II, 492–493: *members of a group of persons of equal status and age, partners in an ahhātu relationship*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *one of brothers*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *Mitgliedern einer Gemeinschaft/Familie*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *in a partnership*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *jeden z braci*.

¹²³ *Qablīt šanīm umalla, qablitum*, CAD Q, 6: *he may match outsider's offer*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *the average (price) of another he shall pay in full*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *soll er die Hälfte(?) des anderen voll bezahlen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *he shall match any outside offer*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *zapłaci połowę tego, co inny <miałby> zapłacić*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 99: *zapłaci średnią cudzych (ofert)*.

¹²⁴ *Īnišma*, dosł. *osłabł, enēšum*, CAD E, 166: *to become weak, impoverished*; tak R. Yaron (*The Laws...*, s. 67) i M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 65); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *verarmt*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *popada w biedę*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 99: *zadłużył się*.

¹²⁵ *Ūm šajimānum inaddinu, nadānum*, CAD N I, 42: *to give, to make a payment, to transfer persons, valuables, real estate in leg. and econ. contexts (with ana), to sell (with ana kaspi, ana šīmi, ana maḥāra)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *the day the buyer will sell*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *an dem Tag, an dem der Käufer kaufen will*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *whenever the buyer offers it for sale*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *kiedy nabywca zechce go sprzedać*.

¹²⁶ *Ipaṭṭar, paṭārum*, CAD P, 286: *to ransom, to redeem (previously sold property)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *may redeem*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *kann [...] es einlösen*; M. T. Roth,

§ 40

(A III:28–29, B III:12–13) *šumma awilum wardam amtam alpam u šimam mala ibaššû išāmma nādinānam la ukīn šūma šarraq*

Jeśliby ktoś niewolnika, niewolnicę, wołu lub inne dobro handlowe¹²⁷, ile go jest, zakupił, lecz nie (potrafi) potwierdzić, kto jest sprzedawcą¹²⁸, to ten człowiek jest złodziejem¹²⁹.

§ 41

(A III:30–31, B III:14–16) *šumma ubarum nap̄tarum u mudû šikaršu inaddin sābitum maḥīrat illaku šikaram inaddinšum*

Jeśliby obcy¹³⁰, *nap̄tarum*¹³¹ lub *mudûm*¹³² chciał sprzedawać swoje piwo, szynkarka będzie mu sprzedawać piwo po aktualnej cenie¹³³.

§ 42

(A III:32–34, B III:17–20) *šumma awilum appi awilim iššukma ittakis 1 mana kaspam išaqqal īnu 1 mana šinnu 1/2 mana uznu 1/2 mana meḥeš lētim 10 šiḡil kaspam išaqqal*

Law Collections..., s. 65: *shall have the right to redeem it*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *będzie mógł go odkupić*.

¹²⁷ *Šimam*, CAD Š III, 20: *goods, merchandise*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *any other purchase*; M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 65) tak samo; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *jakiś dobro mające wartość*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 99: *jakkolwiek inną wartościową rzecz*.

¹²⁸ *Nādinānam la ukīn, nādinānum*, CAD N I, 61: *seller, person who has sold property, kānum*, CAD K, 159: *to confirm, to prove*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *has not established the seller*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *den Käufer aber nicht nachweist*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *cannot establish the identity of the seller*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *nie może wskazać sprzedawcy*.

¹²⁹ *Šūma šarraq, šū* z partykułą emfaticzną „-ma”, dosł. *on właśnie, „on sam”, šarrāqum*, CAD Š I, 70: *thief, robber*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 67: *he himself is the thief*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 99: *ist er ein Dieb*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *it is he who is a thief*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *jest złodziejem*.

¹³⁰ *Ubarum (obcy)*, termin o niejasnym znaczeniu odnoszący się do mieszkańców nieposiadających pełni praw mieszkańców lokalnych społeczności, CAD U-W, 10: *stranger, foreign guest, resident alien*; R. Yaron (*The Laws...*, s. 68) i O. Eckart (*Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 100) bez tłumaczenia; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *foreigner*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *wędrorny kramarz*.

¹³¹ *Nap̄tarum*, inny termin o niejasnym znaczeniu odnoszący się do mieszkańców nieposiadających pełni praw mieszkańców lokalnych społeczności. Por. R. Westbrook, *The Old Babylonian Term nap̄tarum*, „*Journal of Cuneiform Studies*” 1994, nr 46, s. 41–46.

¹³² *Mudûm*, kolejny termin o niejasnym znaczeniu odnoszący się do mieszkańców nieposiadających pełni praw mieszkańców lokalnych społeczności, CAD M II, 163: *expert in a specific craft*.

¹³³ *Maḥīrat illaku*, CAD M I, 92: *tariff, price equivalent, rate*; R. Yaron (*The Laws...*, s. 67) i M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *the current rate*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 100: *zum jeweiligen gültigen Kurs*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 59: *powszechnie przyjęta cena*.

Jeśliby ktoś ugryzł w nos drugiego człowieka tak, że odgryzł mu go¹³⁴, zapłaci 1 minę srebra, za oko zapłaci 1 minę, za ząb ½ miny, za ucho ½ miny, za uderzenie w policzek¹³⁵ 10 szekli srebra.

§ 43

(A III:35–36, B III:21–22) *šumma awilum uban awilim ittakis 1/3 mana kaspam išaqqal*
Jeśliby ktoś¹³⁶ uciął palec (drugiemu) człowiekowi, zapłaci 1/3 miny srebra.

§ 44

(A III:36–37, B III:23–24, C:1–2) *šumma awilum awilam ina sūqim iskimma qassu ištebir 1/2 mana kaspam išaqqal*
Jeśliby ktoś powalił (drugiego) człowieka na ulicy¹³⁷ i złamał mu rękę, zapłaci ½ miny srebra.

§ 45

(A III:38, B III:24, C:3–4) *šumma šepšu ištebir 1/2 mana kaspam išaqqal*
Jeśliby złamał jego nogę, zapłaci ½ miny srebra.

§ 46

(A III:39–40, C:5–6) *šumma awilum awilam imḥašma kirrašu ištebir 1/3 mana kaspam išaqqal*
Jeśliby ktoś uderzył drugiego człowieka i złamał mu obojczyk¹³⁸, 1/3 miny srebra zapłaci.

¹³⁴ *Iššukma ittakis*, dosł. *ugryzł i odgryzł, nasąkum*, CAD N II, 53–54: *to bite; nasākum*, CAD N II, 15: *to discard, to throw off, to remove*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 111: *abbeisst und abtrennt*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 69: *bite and severed*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *bites the nose [...] and thus cuts it off*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *gryzie [...] i <nos> odcina*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 100: *ugryzł i odciął*.

¹³⁵ *Meḥeš letim, maḥāšum*, CAD M I, 71: *to hit, to wound, to strike*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 69: *slap in the face*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 111: *für einen Schlag auf die Wange*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 65: *slap to the cheek*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *uderzenie w policzek*.

¹³⁶ O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 111: *awilum*, sugerując, że może tu chodzić o szkodę wyrządzoną nie jakiemukolwiek wolnemu człowiekowi, lecz osobie przynależącej do wyższej grupy społecznej zwanej *awilum*. Na temat takiego znaczenia terminu *awilum* por. W. Tyborowski, *Prawa Hammurabiego*, s. 17.

¹³⁷ *Ina sūqim iskimma, sakāpum*, CAD S, 70: *to thrust, to push away, to overturn; sūqum*, CAD S, 400–401: *street*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *threw to the ground in an altercation*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 111: *auf der Strasse fortstößt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *knocks down in the street (?)*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *przewraca podczas bójkii*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 100).

¹³⁸ *Kirrašu ištebir, kirrum*, CAD K, 410: (B) *the region extending from the throat to and including clavicles*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *broke his collarbone*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 111: *seinen Oberschenkel bricht*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *breaks his collarbone*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *łamię mu żebro*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 100: *kręgosłup*.

§ 47

(A III:40–41, C:7–8) *šumma awilum ina šigištim awilam IG-te-el 10 šiqil kaspam išaqqal*
Jeśliby ktoś zraniłby drugiego człowieka podczas bójki¹³⁹, zapłaci 10 szekli srebra.

§ 47A

(C:9–11) *šumma awilum ina risbatim mār awilim uštamiṭ 2/3 mana kaspam išaqqal*
Jeśliby ktoś zabił w bójce innego człowieka¹⁴⁰, zapłaci 2/3 miny srebra.

§ 48

(A III:42–44, B IV:1–3) *u ana dīnim ša kaspim ištu 1/3 mana adi 1 mana dajjānū dīnam ušahḥazūšuma awat napištim ana šarrimma*

A w sprawie kary w srebrze¹⁴¹ od 1/3 miny do całej miny srebra sędziowie mają prawo ją nałożyć¹⁴², lecz w sprawie gardłowej¹⁴³ należy tylko do króla¹⁴⁴.

¹³⁹ *Ina šigištim awilam IG-te-el, šigištim*, CAD Š II, 413: *a fight(?)*; *šagāšum*, CAD Š I, 66: *to slay in battle, to strike down*; *šaggašum*, CAD Š I, 69: *slaughter, massacre, murder*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *injured [...] in a brawl*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *inflict(?) any other injures(?) [...] in the course of a fray*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *podczas bójki przewraca*. E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 100) wyraz *IG-te-el* uważa za identyczny z zachodniosem. *qatala* i tłumaczy jako *potłukł*.

¹⁴⁰ *Ina rišbatim mār awilim uštamiṭ, risbatum*, CAD R, 374–375: *brawl*; *uštamiṭ*, por. § 23; R. Yaron, *The Laws...*, s. 73: *in an affray caused the death of a son of a man* oraz s. 146–149; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *im Streit [...] verletzt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *in the course of a brawl, should cause the death of another member of the awilum-class*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60, brak tego paragrafu; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 100: *w klótni spowodował śmierć wolnego człowieka*.

¹⁴¹ *Ana dīnim ša kaspim, dīnum*, CAD D, 150: *case, lawsuit, claim*; *kaspum*, CAD K, 245: *silver (as metal used for objects and as a means of payment), money (as medium of exchange)*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *case involving a penalty of silver*; A. Goetze, *The Laws...*, 1951–52.

¹⁴² *Dajjānū dīnam ušahḥazūšuma, dajanū* (l. mn.), CAD D, 28: *judge*; *ahāzum*, CAD A I, 173–174, 180: *to teach, to inform, instruct*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *shall cause him to seize litigation*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *sollen die Richter ein Prozessverfahren gewähren*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *the judges shall determine the case against him*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *oni rozpoznają sprawę*.

¹⁴³ *Awat napištim, awatum (matum)*, CAD A II, 29: *spoken word, matter, affair*; *napištim*, por. § 24; R. Yaron, *The Laws...*, s. 73: *charge (concerning) life*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *Kapitalverbrechen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *capital case*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *sprawa gardłowa*.

¹⁴⁴ *Ana šarrimma* – z partykułą emfaticzną „-ma”, podkreślającą takie procedowanie; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *to the king himself*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *(Angelegenheit) des Königs*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *only for the king*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *<należy> do króla*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *idzie do króla*.

§ 49

(B IV:4–5) *šumma awīlum ina wardim šarqim amtim šariqtim ittašbat wardum wardam amtum amtam iredde*

Jeśliby ktoś został schwytany z uprowadzonym niewolnikiem lub niewolnicą, za niewolnika doda niewolnika, za niewolnicę doda niewolnicę¹⁴⁵.

§ 50

(A IV:1–7, B IV:6–10) *šumma šsakkanakkum šapir nārim bēl tērtim mala ibaššū wardam ḥalqam amtam ḥaliqtam alpam ḥalqam imēram ḥalqam ša ekallim u muškēnim iṣbatma ana Ešnunna la irdiamma ina bītišu iktala ūmi eli warḥim ištēn ušētiqma ekallum šurqam ittišu itawwu*

Jeśliby naczelnny zarządca¹⁴⁶ lub nadzorca kanałów¹⁴⁷, lub inny urzędnik¹⁴⁸ schwycił zbiegłego niewolnika, zbiegłą niewolnicę, zaginionego wołu lub zaginionego osła należących do pałacu lub człowieka zależnego i do Ešnunny nie przyprowadził, lecz w domu swoim zatrzymał, to jeśli minie ponad miesiąc¹⁴⁹, pałac oskarży go o kradzież¹⁵⁰.

¹⁴⁵ *Wardum wardam amtum amtam iredde*, dosł. niewolnik niewolnika, niewolnica niewolnicę przyprowadzi; *redūm*, CAD R, 226: *to guide, to follow, to pursue a person*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 71: *slave a slave (shall bring along), slave woman a slave woman shall bring (along)*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *soll ein Sklave einen Sklaven, eine Sklavin eine Sklavin zusätzlich bringen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *a slave shall lead a slave, a slave woman shall lead a slave woman*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *niewolnik <jeszcze jednego> niewolnika, niewolnica <jeszcze jedną> niewolnicę <swemu panu> przyprowadzi*.

¹⁴⁶ *Šakkanakku*, CAD Š I, 170: *military governor, governor*; D. Charpin, *Histoire Politique du Proche-Orient Amorrite (2002–1595)* [w:] D. Charpin, D.O. Edzard, M. Stol (red.), *Mesopotamien, die altbabylonische Zeit*, „Orbis Biblicus et Orientalis” 160/4, Göttingen 2004, s. 109; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *šakkanakkum*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *Statthalter*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *military governor*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *namiestnik*; tak samo E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 101).

¹⁴⁷ *Šapir nārim, šapirum*, CAD Š I, 453: *overseer (in charge of persons, personnel, estates, geographic areas, etc.)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *canal commissioner*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *Flusskommandant (?)*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66: *governor of the canal system*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *naczelnik rejonu kanałów*.

¹⁴⁸ *Bēl tērtim mala ibaššū, tērtum*, CAD T, 357: *instructions, order, office, post*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *whatever official there may be*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *oder sonst irgendein Beauftragter*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 66–67: *any person in a position of authority*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *<lub> ktokolwiek bądź*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *lub którykolwiek naczelnik*.

¹⁴⁹ *Ūmi eli warḥim ištēn ušētiqma, etēqum* (III temat), CAD E, 384: *to allow time to elapse*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *[if] he let pass over one month*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *die Tage über einen Monat verstreichen lässt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *allows more than one month to elapse*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *jeśli pozwoli upłynąć dniom poza miesiąc*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *dniom pozwolił upłynąć ponad miesiąc*).

¹⁵⁰ *Ekallum šurqam ittišu itawwu, amūm/awūm*, CAD A II, 86: *to argue, to ponder*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *the palace (with) theft will charge him*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 161: *wird der Palast mit ihm über Diebstahl sprechen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *the palace shall bring*

§ 51

(A IV:7–9, B IV:11–13) *wardum u amtum ša Ešnunna ša kannam maškanam u abbuttam šaknu abul Ešnunna balum bēlišu ūl ušši*

Niewolnik lub niewolnica z Ešnunny, która nosi kajdany, łańcuchy lub piętno niewolnicze¹⁵¹, nie może wychodzić przez główną bramę miejską¹⁵² Ešnunny bez swego właściciela¹⁵³.

§ 52

(A IV:10–13, B IV:14–16) *wardum u amtum ša itti mār šiprim našrūma abul Ešnunna iterbam kannam maškanam u abbuttam iššakkanma ana bēlišu našir*

Niewolnik lub niewolnica, która rzeczywiście jest pilnowana¹⁵⁴ przez osobę eskortującą¹⁵⁵, może wchodzić przez główną bramę miejską Ešnunny. Kajdany, łańcuchy i piętno niewolnicze ma mieć nałożone i dla swego właściciela ma być pilnowany¹⁵⁶.

a charge of theft against him; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *pałac może ścigać go za kradzież*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *pałac będzie go ścigał za kradzież*).

¹⁵¹ *Ša kannam maškanam u abbuttam šaknu, kannum*, CAD K, 156: *fetter, band, rope*; *maškanum*, CAD M I, 369: *fetter, for a slave*; *abbuttam*, CAD A I, 48: *a characteristic hair style for a slave*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *who is marked with a kannum, a maškanum and/or? an abbuttam*; podobnie, bez tłumaczenia O. Eckart (*Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 162); M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *who bears fetters, shackles, or a slave hairlock*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *opatrzeni sznurem, łańcuchem i piętnem*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *opatrzeni obręczą, łańcuchem lub piętnem*.

¹⁵² *Abullum*, CAD A I, 62: *city gate*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *the gate*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *main city-gate*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *wielką bramę*.

¹⁵³ *Balum bēlišu la ušši, wašum (ašum)*, CAD A II, 356: *to leave, to depart to go out (of a room, a city, said of persons, objects)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 75: *without his owner shall not go forth*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 162: *ohne ihren Herrn nicht [...] hinausgehen*. M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *will not exit [...] without his owner*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *nie wyjdą [...] bez <wiedzy> ich pana*.

¹⁵⁴ *Našrū* (od *našārum*), CAD N II, 33: *to keep somebody under guard*; *našru*, CAD N II, 51: *watched, protected*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *in the custody of*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *in the safe-keeping of*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *pod strażą*.

¹⁵⁵ *Ša itti mār šiprim našru, mār šiprim*, CAD Š III, 73–74: *messenger, envoy*; *našārum*, CAD N II, 33: *to keep somebody under guard, to watch*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *who is in the custody of an envoy*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 162: *die von einem Boten bewacht werden*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *in the safekeeping of only foreign envoy*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *pod strażą posłańca*.

¹⁵⁶ *Ana bēlišu našir*, według składni używanej w tym tekście może oznaczać zarówno *przez swego pana*, jak i *dla swego pana* i tym samym przyjęta opcja tłumaczenia wpływa na interpretację przepisu. R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *in the custody of his owner shall remain*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 162: *sind für ihren Herrn geschützt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *is kept safe for his owner*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *będą pod nadzorem ich pana*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 101: *będą pod nadzorem swego pana*).

§ 53

(A IV:13–15, B IV:17–19) *šumma alpum alpam ikkimma uštāmīt šim alpim bałtım u šir alpim mītim bēl alpim kilallān izuzzū*

Jeśliby wół pobódl wołu¹⁵⁷ i ten by zdechl, właściciele wołów wspólnie¹⁵⁸ podzielią się ceną wołu żywego¹⁵⁹ i mięsem wołu zabitego¹⁶⁰.

§ 54

(A IV:15–18, B IV:20) *šumma alpum nakkāpima bābtum ana bēlišu ušēdīma alapšu la u<šē>širma awīlam ikkimma uštāmīt bēl alpim 2/3 mana kaspam išaqqal*

Jeśliby wół był znany jako bodliwy¹⁶¹ i władze dzielnicy¹⁶² powiadomiły o tym jego właściciela¹⁶³, lecz on wołu swego nie upilnował¹⁶⁴, i człowieka pobódl na śmierć, właściciel wołu zapłaci 2/3 miny srebra.

¹⁵⁷ *Alpum ikkimma*, od *nakāpum*, CAD N I, 156: *to butt to gore (said of animals)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *gored ... an ox*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *gores another ox*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *uderza rogiem wołu*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 102: *zadał cios wołu, tak samo w kolejnych paragrafach*

¹⁵⁸ *Kilallān izuzzu, kilallān*, por. § 17, *zāzum*, CAD Z, 76: *to divide into two or more parts*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *both ox owners shall divide*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *die beiden Besitzer der Ochsen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *the two ox-owners shall divide*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *obaj właściciele wołów podzielią się*.

¹⁵⁹ *Šim alpim bałtım, šimum*, por. § 22, *bałtım (bałātım)*, CAD B, 46: *life, vigor*; 67: *alive, safe and sound, surviving*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *the price of the living ox*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *den Kaufpreis des lebendigen Ochsen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *the value of the living ox*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *ceną wołu żywego*.

¹⁶⁰ *Šir alpim mītim, mītim (mātım)*, CAD M II, 421: *to die*, II, 140: *dead*; *šīrum*, CAD Š II; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *the carcass of the dead ox*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *Fleische des toten Ochsen*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *the carcass of the dead ox*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *równowartością wołu zabitego*.

¹⁶¹ *Nakkapum*, od *nakāpum*, CAD N I, 156: *to butt, to gore (said of animals)*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *a gorer*; tak samo R. Yaron (*The Laws...*, s. 77); C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *bodliwy*.

¹⁶² *Babtum*, CAD B, 9–10: *quarter of a city, neighbourhood, ward (as subdivision of a city's population)*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *the ward (authorities)*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 67); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *Stadtbezirk*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *władze bramy*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 102: *władze bramy (tj. sąd)*; obaj autorzy tak samo w §§ 56 i 58.

¹⁶³ *Ana bēlišu ušēdīma, edūm (idūm)*, III temat, CAD I-J, 20: *to know*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *have had (it) made known to its owner*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *es seinem Besitzer mitteilt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *notify its owner*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60: *ostrzegły o tym właściciela*.

¹⁶⁴ *Alapšu la u<šē>širma, ešērum* (III temat), CAD E, 352: *to cause to move along a straight or correct course, to make do the right thing*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *did not guard his ox*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *seinen Ochsen nicht in Ordnung bringt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67: *fails to keep his ox in check*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 60–61: *nie doprowadza do porządku swego wołu*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 102: *nie wytresował swego wołu*.

§ 55

(A IV:18–19) *šumma wardam ikkimma uštamiṭ 15 šiqil kaspam išaqqal*

Jeśliby pobódl na śmierć niewolnika, zapłaci 15 szekli srebra.

§ 56

(A IV:20–23) *šumma kalbum šegīma bābtum ana bēlišu ušēdīma kalabšu la iššurma awīlam iššukma uštamiṭ bēl kalbim 2/3 mana kaspam išaqqal*

Jeśliby pies był groźny¹⁶⁵ i władze dzielnicy powiadomiły o tym właściciela, lecz ten swego psa nie upilnował i on pogryzłby na śmierć człowieka¹⁶⁶, właściciel psa zapłaci 2/3 miny srebra.

§ 57

(A IV:23–24) *šumma wardam iššukma uštamiṭ 15 šiqil kaspam išaqqal*

Jeśliby pogryzł na śmierć niewolnika, zapłaci 15 szekli srebra.

§ 58

(A IV:25–28) *šumma igārum iqāmma bābtum ana bēl igāri ušēdīma igāršu la u<dan>ninma igārum imqutma mār awīlim uštamiṭ napištum šimdat šarrim*

Jeśliby mur się przechylił¹⁶⁷, a władze dzielnicy powiadomiły o tym właściciela (tego) muru, lecz on muru swego nie wzmocnił¹⁶⁸ i mur ten przewrócił się i zabił wolnego człowieka¹⁶⁹, jest to sprawa gardłowa¹⁷⁰. (Postąpi się zgodnie z) dekretem królewskim¹⁷¹.

¹⁶⁵ *Šegīma, šegūm*, CAD Š II, 259–260: *rabid, raging*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 77: *vicious*; tak samo M. T. Roth (*Law Collections...*, s. 67); O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *bissig ist*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *jest zły*; tak samo E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 102).

¹⁶⁶ *Awīlam iššukma uštamiṭ; iššuk od našakum*, CAD N II, 53: *to bite*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79, *it bit a man and caused (him) to die*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 112: *einen awilum beißt und tötet*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 67–68: *it bites a man and thus causes his death*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *<zaś> pies gryzie obywatela i powoduje jego śmierć*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 102: *ugryzł obywatela i spowodował jego śmierć*, tak samo w § 57.

¹⁶⁷ *Šumma igarum iqāmma, qāpum*, CAD Q, 98: *buckle, to cave in*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *If a wall was threatening to fall*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 113: *Wenn eine Wand baufällig ist*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *If a wall is buckling*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *Jeśli mur grozi zawaleniem się*; podobnie E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 102).

¹⁶⁸ *Igaršu la u<da>nninma, danānum* (III temat), CAD D, 83: *to strengthen, to reinforce*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *he did not strengthen his wall*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 113: *die Wand nicht verstärkt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *he does not reinforce his wall*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *<lecz ten> nie wzmacnia swego muru*.

¹⁶⁹ *Igarum imqutma mār awīlim uštamiṭ; mār awīlim*, osoba przynależąca do grupy społecznej *awīlum* w jednym ze znaczeń tego terminu, tutaj człowiek wolny, por. W. Tyborowski, *Prawa Hammurabiego*, s. 17; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *the wall collapsed and killed a son of a man*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 113: *die Wand einstürzt und den Sohn eines awilum tötet*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *the wall collapses and thus causes the death of a member of the awilu-class*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *<zaś> mur wali się i powoduje śmierć wolnego człowieka*.

¹⁷⁰ *Napištum*, dosł. życie, por. § 24 i 26 (*dīn napištum*) oraz § 48 (*awat napištum*).

¹⁷¹ *šimdat šarrim, šimdatum*, CAD S, 194: *royal decree, (specific) royal regulation*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *decree of the king*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 113: *königliche Ver-*

§ 59

(A IV:29–33) *šumma awilum mārī wulludma aššassu izimma šanītam itaḥaz ina bītim u mal[ā] ib]aššū innessaḥma warki ša i-^rx¹ [x-x]-ma ittallak [x-x]- r xl É-x-x-x*

Jeśliby ktoś miał dzieci, lecz z żoną swoją postanowił się rozwieść¹⁷² i wziął sobie inną (żonę)¹⁷³, straci dom i cokolwiek (tam) jest¹⁷⁴, a potem xxx odejdzie i xxx¹⁷⁵.

§ 60

(A IV:33–37) *[šumma] maššārum [bītam ina n]ašārim iḡūma pallišu [bītam ipluš] maššār bīti ša ippalšu [... idu]kku balum [qa]brišu [ina pani p]i]šim iqqabbir*

Jeśliby stróż był niedbały w pilnowaniu domu¹⁷⁶ i przestępca¹⁷⁷ włamał się do (tego) domu¹⁷⁸, stróż tego domu, do którego było włamanie, zostanie zabity i bez grobu¹⁷⁹ zostanie pochowany w miejscu dziury¹⁸⁰.

ordnung; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *it is decided by a royal decree*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *<Stanie się> według rozporządzenia królewskiego*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 102: *z jurysdykcji królewskiej*.

¹⁷² *Aššassu izimma, ezēbum*, CAD E, 416: *to leave, to divorce*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *divorced his wife*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 167: *sein Frau verlässt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *divorces his wife*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *rozwódzi się z małżonką*.

¹⁷³ *Šanītam itaḥaz*, R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *took another*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 168: *eine andere nimmt*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *and then marries another*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *bierze inną <żonę>*.

¹⁷⁴ *Ina bītim u mala ibaššū innessaḥma, nasāḥum*, CAD N II, 1: *to remove from, to expel*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *shall be torn out from the house and/whatever there is*; O. Eckart, *Rechtsgeschichte der Redaktionen...*, s. 168: *soll er aus dem Haus und allem, was vorhanden ist, herausgerissen werden*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *he shall be expelled from the house and any possessions there may be*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *<ta ostatnia> zostanie wypędzona z domu i <pozbawiona> wszystkiego, co jest*.

¹⁷⁵ E. Lipiński (*Prawo bliskowschodnie...*, s. 102) uzupełnia: *pójdzie sobie do tego, kto [zechce go przyjąć] w [swoim] domu*.

¹⁷⁶ *Bitam ina našārim iḡūma*, od *našārum* (strzec), CAD M I, 341: *guardian, watchman*; CAD N II, 33: *to stand guard, to guard a house*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *is negligent in guarding [a house]*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *has been careless in watching the house*; C. Kunderewicz, *Najstarsze prawa...*, s. 61: *przy pilnowaniu (?) jest niedbały i...*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 103: *jest niedbały w strzeżeniu [domu]*.

¹⁷⁷ *Pallišu*, CAD P, 68: *burglar, housebreaker*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *a burglar*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *a housebreaker*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 103: *włamywacz*.

¹⁷⁸ *Bitam ipluš, palašum*, CAD P, 58–59: *to break through, break into*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *[breaks into the house]*; R. Yaron, *The Laws...*, s. 79: *has entered (the house)*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 103: *[włamał się do domu]*.

¹⁷⁹ *Balum qabrišu, qabrum* (od *qabārum*), CAD Q, 17: *grave*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *without a grave*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 103: *bez grobu*.

¹⁸⁰ *Ina pani pīšim iqqabbir, pīšum*, CAD P, 378: *breach, hole, qabārum (qebērum)*; CAD Q, 201: *to bury the dead, to bury (objects)*; M. T. Roth, *Law Collections...*, s. 68: *he shall be buried [at] the breach*; E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 103: *zostanie pochowany [przy] wylomie*.

BIBLIOGRAFIA

- Al-Rawi F., *Assault and Battery*, „Sumer” 1982, nr 38.
- Charpin D., *Histoire Politique du Proche-Orient Amorrite (2002–1595)* [w:] D. Charpin, D.O. Edzard, M. Stol (red.), *Mesopotamien, die altbabylonische Zeit*, „Orbis Biblicus et Orientalis” 160/4, Göttingen 2004.
- Charpin D., *Writing Law and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, Chicago – London 2010.
- Eckart O., *Rechtsgeschichte der Redaktionen im Kodex Ešnunna und im „Bundesbuch“: Eine Redaktionsgeschichtliche und rechtsvergleichende Studien zu altbabylonischen und altisraelitischen Rechtsüberlieferungen*, Zurich 1989.
- Edzard D.O., *Die „zweite Zwischenzeit“ Babyloniens*, Wiesbaden 1957.
- Eichler B.L., *Literary Structure in the Laws of Eshnunna* [w:] F. Rochberg-Halton (red.), *Language, Literature, and History: Philological and Historical Studies presented to Erica Reiner*, New Haven 1987.
- Fijałkowska L., *Edward Lipiński, Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne [Oriental Law in Antiquity. Historical Introduction]*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, pp. 492, „Palamedes” 2010, nr 5.
- Goetze A., *The Laws of Eshnunna*, „Sumer” 1948, nr 4/2.
- Goetze A., *The Laws of Eshnunna*, „The Annual of the American Schools of Oriental Research” 1951–52, nr 31.
- Kienast B., *Die Altorientalischen Codices zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit* [w:] H.-J. Gehrke (red.), *Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich*, Tübingen 1994.
- Korošek V., *Keilschriftrecht* [w:] B. Spuler (red.), *Orientalisches Recht*, „Handbuch der Orientalistik” 1/3, Leiden 1964.
- Kunderewicz C., *Zbiór praw z Esznunny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1966, t. 18, z. 1.
- Kunderewicz C., *Najstarsze prawa świata*, Warszawa 1972.
- Lipiński E., *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Lublin 2009.
- Neumann N., *Recht im Antiken Mesopotamien* [w:] U. Manthe (red.), *Rechtskulturen der Antike: Vom Alten Orient bis zum Römischen Reich*, München 2003.
- Roth M. T., *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta 1995.
- Stol M., *Review of Old Babylonian Letters from Tell Asmar by R. M. Whiting, Jr.*, „Archiv für Orientforschung” 1988, t. 35.
- Tyborowski W., *Prawa Hammurabiego, dīnat mišarim*, Poznań 2019.
- Tyborowski W., *Złoto Mezopotamii. Najem siły roboczej w Babilonii okresu starobabilońskiego (XIX–XVII w. przed Chrystusem)*, Poznań 2015.
- Westbrook R., *Old Babylonian Period* [w:] R. Westbrook (red.), *A History of the Ancient Near Eastern Law*, Leiden 2003.
- Westbrook R., *The Old Babylonian Term naptarum*, „Journal of Cuneiform Studies” 1994, nr 46.
- Yaron R., *The Laws of Eshnunna*, Jerusalem – Leiden 1988.

LAWS OF (DADUŠA OF) EŠNUNNA

Abstract

The Laws of Eshnunna, which can now be attributed with a large dose of certainty to Daduša, the king of this country, who reigned at the turn of the 19th and the 18th century BC, constitute the earliest collection of law written in Akkadian. They are not preserved on an original stele, like the Laws of Hammurabi, however, they are available in the form of copies on three clay tablets, which were unearthed in the 20th century AD, and they only contain a part of the original text. The preserved paragraphs mainly pertain to economic and family matters, and in this context they are similar, to a large extent, to the prescriptions of the Laws of Hammurabi. Therefore, it has been suggested sometimes that the two collections are related to each other as legal monuments. However, upon closer inspection of the language of the Laws of Eshnunna and of the Laws of Hammurabi, one can say that the former collection, written down barely a few decades earlier, did not influence the former to a significant extent or even at all. Similar cases and solutions in both collections may rather indicate that closely related customary law existed in both countries, Eshnunna and Babylonia.

Keywords: law in the ancient Near East, ancient Mesopotamia